

YENİ ONTOLOJİLER PERSPEKTİFİNDEN SİYASET FELSEFESİ: VARLIK, GÜÇ VE POLİTİK İLİŞKİLERİN YENİDEN DÜŞÜNÜLMESİ

Soner AKIN*

ÖZ

Yeni ontolojik yaklaşımlar, siyaset felsefesini varlık, güç ve politik ilişkiler bağlamında yeniden şekillendirmektedir. Nesne-yönelimli ontoloji, politik aktörlüğü yalnızca insanlarla sınırlamamakta, nesneler ve doğa ile olan etkileşimleri de dikkate alarak tanımlamaktadır. Bu yaklaşım, insanların dışındaki varlıkların da politik süreçlerde etkili olduğunu savunur. Spekülatif gerçekçilik ise, insan merkezli bakış açıları dışındaki bir siyaset anlayışını öne çıkararak, insan dışı varlıkların siyasal süreçlerdeki rolünü vurgulamaktadır. Yeni materyalizm ise, materyal dünyanın ve nesnelerin politik gücünü inceleyerek, iktidarın yalnızca insan ilişkilerinden değil, doğa ve nesnelerle olan etkileşimlerden de şekillendiğini ileri sürer. Bu doğrultuda, gücün yeniden inşası, Latourcu modelle insan-dışı varlıkların temsilini mümkün kılar; bu Foucaultcu etik direniş alanlarıyla dengelenir. Çok-katmanlı etkileşimler, posthümanist siyaseti Latour'un simetrik aktörlüğü ve Foucault'nun etik öznellik inşası üzerinden kavramsallaştırır. Böylece, karşılıklı etkileşimlere dayalı, kapsayıcı bir siyaset anlayışı önerilebilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Ontoloji, Spekülatif Gerçekçilik, Yeni Materyalizm, Politik Aktörlük, İnsan Dışı Varlıklar

POLITICAL PHILOSOPHY FROM THE PERSPECTIVE OF NEW ONTOLOGIES: RETHINKING BEING, POWER, AND POLITICAL RELATIONS

ABSTRACT

New ontological approaches are reshaping political philosophy in terms of being, power, and political relations. Object-oriented ontology does not limit political agency to humans alone but defines it by also taking into account interactions with objects and nature. This approach holds that entities beyond humans also exert influence in political processes. Speculative realism, by contrast, foregrounds a conception of politics beyond anthropocentric viewpoints, emphasizing the role of nonhuman entities in political dynamics. New materialism investigates the political potency of the material world and objects, arguing that power is shaped not only by human-human relations but also by interactions with nature and objects. In this vein, the reconstruction of power is enabled by the Latourian model, which allows for the representation of nonhuman entities; this is balanced by Foucauldian spheres of ethical resistance. Multi-layered interactions thus conceptualize posthumanist politics through Latour's symmetric actorhood and Foucault's construction of ethical subjectivity. In this way, a dialogical, inclusive political understanding predicated on reciprocal interactions can be proposed.

Keywords: Ontology, Speculative Realism, New Materialism, Political Agency, Non-Human Entities

* Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, E-posta: sakin@mku.edu.tr ORCID: 0000-0002-2403-8041, Hatay/ Türkiye

Makalenin geliş tarihi: 29.06.2025
Makalenin kabul tarihi: 26.08.2025

Submission Date: 29 June 2025
Approval Date: 26 August 2025

Giriş

Siyaset felsefesi çağımızda; varlık, iktidar ve politik ilişkileri bağlamında büyük bir dönüşüm geçirmektedir. Bu dönüşümün temelinde, geleneksel insan-merkezci yaklaşımların sorgulanarak, insan dışı varlıkların siyasal süreçlerdeki etkilerinin kabul edilmesi yatmaktadır. Özellikle posthümanist şemsiyesinde toplanan nesne-yönelimli ontoloji, spekülative gerçekçilik ve yeni materyalizm, insan-merkezçiliği aşan ortak bir zeminde siyaseti yeniden şekillendirme olanaklarına sahiptir. Posthümanizm çerçevesinde nesne-yönelimli ontoloji, politik aktörlüğü insan-dışı varlıklarla ilişkisel ağlara genişletir; Harman'ın nesne otonomisi ile Morton'un hipernesneleri bu genişlemeyi besler.¹ Bu anlayışa göre, nesnelerin ve doğanın, insan toplumları üzerindeki etkisi, politik süreçlerin vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Öte yandan, spekülative gerçekçilik, Meillassoux'un radikal rastlantısallık kuramıyla, insan-dışı varlıkların politik etkisini Harman'ın nesne kapalılığından farklı bir ontolojik temelde konumlandırır. Özellikle, Meillassoux'un ortaya koyduğu "kesinlik" kavramı, siyasal yapıları belirleyen faktörlerin mutlak bir rastlantısallıktan değil, doğanın ve nesnelerin belirleyici etkilerinden kaynaklandığını öne sürmektedir. Bu noktada, yeni materyalizm de önemli bir yer tutar. Zira, materyal dünyanın ve nesnelerin politik gücünü keşfeden yeni materyalizm, toplumsal yapıları yalnızca insan ilişkilerine dayandırmak yerine, doğa ve nesnelerle olan etkileşimlerin de siyasal güç üzerindeki etkisini tartışır.

Yeni ontolojik yaklaşımlar, iktidarın ve gücün sadece insan etkileşimlerinden değil, doğa ile kurulan ilişkilerden, teknolojik gelişmelerden ve biyolojik etmenlerden de şekillendiğini savunarak, geleneksel siyaset teorilerini yeniden düşünmeye zorlamaktadır. Foucault'nun iktidar ve güç teorilerine dayanan ontolojik yeniden inşa ise, toplumsal yapıları sadece insanlar arasındaki ilişkilerle değil, doğa, teknoloji ve nesnelerle olan etkileşimlerle de şekillendirdiğini ortaya koyar. Bu yeni bakış açıları, siyasetin çok daha geniş bir etkileşim ağının ürünü olduğunu öne sürmektedir. Hatta, politik ilişkilerde varlıkların çok-katmanlı etkileşimleri, insan dışı varlıkların da siyasal süreçlerde etkin bir rol oynadığını gösterir.

Bu bağlamda, varlıklar arası etkileşimlerin ön plana çıkması, insan merkezli siyaset anlayışlarından daha kapsayıcı ve derin bir siyaset paradigması oluşturulmasına olanak sağlayabilecektir. Yeni ontolojik yaklaşımlar, siyaset felsefesinde insan-merkezci bakış açılarını aşarak, insan dışı varlıkların da

¹ Harman, Graham. *Object-oriented ontology: A new theory of everything*. Penguin UK, 2018, 52.

siyasal süreçlerdeki etkin rolünü kabul etmektedir. Bu kuramlar, gücün ve iktidarın sadece insanlar arasındaki ilişkilerden değil, aynı zamanda doğa, nesneler ve teknoloji ile kurulan etkileşimlerden de şekillendiğini savunur. Özellikle, nesne-yönelimli ontoloji, spekülative gerçekçilik ve yeni materyalizm gibi teoriler, varlıklar arası etkileşimlerin politik yapıların yeniden inşa edilmesinde nasıl belirleyici olabileceğini ortaya koymaktadır. Bu anlayış, siyasetin dinamiklerini daha kapsayıcı bir biçimde anlamamıza olanak tanır.

Nesne-Yönelimli Ontoloji ve Politik Aktörlük

Nesne-yönelimli ontoloji (OOO), insan-merkezci düşüncüyü aşarak, varlıkların yalnızca insan etkileşimleri üzerinden değil, kendi içsel gerçeklikleriyle var olduklarını savunmaktadır. Graham Harman'a göre, nesneler insan müdahalesinden bağımsız birer varlık ve etkinlik alanına sahiptir. Timothy Morton ise, nesnelerin ontolojik boyutunu vurgulamakta ve insan dışı varlıkların toplumsal yapıları şekillendiren unsurlar olduğunu belirtmektedir.²

Nesne-yönelimli ontoloji, siyasal aktörlüğü yalnızca insanlar ile sınırlamaz. Buna göre, nesneler, doğa ve diğer insan dışı varlıklar da siyasal süreçlerin aktörleri olarak kabul edilmelidir. Latour'un ANT'si (Aktör-Ağ Kuramı), insan-dışı aktörlerin politik ajandasını 'temsil mekanizmaları' (parlamento metaforu) ile somutlaştırarak ontoloji-siyaset köprüsünü kurar. Bu durum politik ilişkilerin sadece insan etkileşimlerinden ibaret olmadığını gösterir.³ Bu ontolojiye göre, insanlar dışındaki varlıklar da politik süreçlere etki eder. Doğal afetler, teknoloji ve biyolojik faktörler gibi unsurlar toplumsal yapıları etkileyebilir. Örneğin, internetin yaygınlaşması, politik hareketleri yönlendiren önemli bir araç haline gelmiştir. Pandemi gibi biyolojik faktörler ise sağlık ve güvenlik politikalarını şekillendirmiştir.⁴ Harman ve Morton gibi kuramcılar, nesnelerin siyasal süreçlerdeki rolünü bilhassa vurgulamaktadır.

Aktör-Ağ Kuramı, nesnelerin toplumsal yapıları nasıl şekillendirdiğini anlamada önemli bir araç olmuştur. Post-humanizm de insan dışı varlıkların da

² Morton, Timothy. *Hyperobjects: Philosophy and Ecology after the End of the World*. U of Minnesota Press, 2013.59.

³ Sağır, Adem, and Pınar Memiş Sağır. "Avangard Bir Mabet Olarak Çamlıca Camisi'nin Aktör Ağ Teorisi Bağlamında Çerçevelemesi." *OPUS International Journal of Society Researches* 18.44, 2021, 8352.

⁴ Elder-Vass, Dave. "Social entities and the basis of their powers." *Rethinking the individualism-holism debate: Essays in the philosophy of social science*, 2014, 46.

politik aktörler olarak kabul edilmesini savunur.⁵ Günümüzde teknoloji, enerji şebekeleri, ulaşım hatları ve iletişim altyapıları ile doğal ekolojik sistemler siyaset sahnesini doğrudan etkilemektedir. 2011'deki Arap Baharı, sosyal medya ve internet platformlarının örgütlenme biçimlerini ve kitlesel mobilizasyonu nasıl dönüştürdüğünü göstermiştir; COVID-19 pandemisi ise virüs gibi insan-dışı bir aktörün devlet müdahalelerini, uluslararası işbirliklerini ve sağlık politikalarını nasıl şekillendirdiğini ortaya koymuştur. Bu örnekler, nesne-yönelimli ontolojinin siyaset felsefesinde kendisine geniş bir yer açtığını kanıtlar. Ayrıca, bu örnekler insan-merkezli yaklaşımları sorgular ve politik özneliği yalnızca insanla sınırlamaktan çıkararak maddi varlıkları ve doğa olaylarını siyasal ajandanın etkin bileşenleri olarak konumlandırır. Böylece siyasal süreçler, insan ile insan-dışı varlıklar arasındaki çok katmanlı ilişkiler ağı üzerinden yeniden tanımlanır ve siyaset ontolojik çeşitliliği ve çok-aktörlülüğü merkeze alan dinamik bir vizyonla ele alınır. Ekoloji, teknoloji ve toplumsal ilişkilerin kesişiminde stratejiler geliştirmeyi sağlar; aktör-ağ modelinin siyasete kazandırdığı zenginlik, insan-merkezci paradigmaları aşan bir anlayış sunar.

328

Spekülatif Gerçekçilikte Siyaset: İnsan Dışı Varlıkların Rolü

Bu bölümde çalışmanın ulaştığı temel sonuçlar özetlenir, varsa öneriler sunulur. Spekülatif gerçekçilik, felsefi bir akım olarak, insanın dünyayı anlamlandırma biçimini derinden sorgulamaktadır. Quentin Meillassoux'un öncülüğünde ortaya çıkan bu düşünce, gerçekliğin insan bilincinden bağımsız olduğunu ve insan merkezli düşünce biçimlerinin ötesine geçilmesi gerektiğini savunmaktadır. Meillassoux, "*kesinlik*" (necessity) ve "*şansa dayalı süreçler*" (contingency) gibi kavramlarla, geleneksel felsefi anlayışları aşarak, doğa ve varlıkların insan müdahalesinden bağımsız bir gerçekliğe sahip olduğunu ortaya koyar. Bu anlayış, felsefede varlıkları insan dışı bir bakış açısıyla ele alma gerekliliğini bir kez daha vurgular. Özellikle *spekülatif gerçekçilik*, insan dışı varlıkların yalnızca felsefi değil, aynı zamanda siyasal süreçlerde de belirleyici bir rol oynadığını iddia etmektedir. İnsan dışı varlıkların siyasetteki rolü, Meillassoux'un kuramında, nesnelerin kendi ajandalarına sahip olduğu fikriyle de doğrudan bağlantılıdır. Bu sebeple, spekülatif gerçekçiliğin insan dışı

⁵ Zembylas, Michalinos, and Vivienne Bozalek. "A critical engagement with the social and political consequences of human rights: The contribution of the affective turn and posthumanism." *Acta Academica* 46.4, 2014, 38.

varlıkların siyasetteki rolüne nasıl yaklaştığını, bu yaklaşımların siyaset düşüncesine getirdiği yenilikleri ve sınırlamaları da ele almak gerekir.⁶

Quentin Meillassoux'un spekülative gerçekçilik kuramı, insan merkezli düşüncelerin dışına çıkarak, insan dışı varlıkların, doğanın ve evrenin kendi içsel gerçekliklerine dayalı bir şekilde var olduğunu savunur. Meillassoux'a göre, gerçeklik insanın bilincinden bağımsızdır ve insanlar sadece bu gerçekliğin bir parçasıdır. Bu görüş, ayrıca; Kant'ın "insan bilincinin dış dünyayı şekillendirdiği" düşüncesine doğrudan bir karşıtlık oluşturur. Meillassoux, dünyanın ve varlıkların, insanın algılarından bağımsız bir biçimde var olduğunu ve bunların insan dışı bir gerçeklikte şekillendiğini ifade eder. Benzer bağlamda, Meillassoux'un felsefesinde "kesinlik" kavramı, evrenin özünün tamamen rastlantısal ve şansa dayalı olduğu görüşünü reddederek, evrendeki olayların ve süreçlerin belirli bir zorunluluğa dayandığını da öne sürer. Ancak aynı zamanda "şansa dayalı süreçler" de burada önemli bir yer tutar. Meillassoux, insan bilincinden bağımsız varlıkların ve doğanın, her türlü algıdan ve insan müdahalesinden uzak bir biçimde var olduğunu ve bu gerçekliğin şansa dayalı olduğunu savunur.⁷ Spekülative gerçekçilik, insan-dışı ajandayı nesne-yönelimli ontolojinin kapalı nesnelerinden farklı olarak radikal rastlantısallıkla temellendirir. İnsan dışı varlıklar, özetle, Meillassoux'a göre sadece insanın algılarından bağımsız değil, aynı zamanda insan toplumları ve siyaset üzerinde belirleyici bir rol oynayan varlıklardır.⁸

Bu bakış açısı, geleneksel siyaset teorilerinde insanların dışındaki varlıkların etkisinin göz ardı edilmesine karşı bir eleştiridir. Meillassoux, dünyadaki gerçekliklerin insan dışı varlıklar tarafından da şekillendirilebileceğini ve bu varlıkların da siyasal süreçlere katıldığını savunur. Bu, siyasal düşünceye önemli bir yenilik getirir, çünkü geleneksel siyaset anlayışları insan merkezlidir ve yalnızca insan etkileşimleri üzerinden siyasal süreçleri tanımlar.⁹

Spekülative gerçekçilik, insan dışı varlıkların siyasetteki rolünü genişleterek, politikaların sadece insan etkileşimlerinden değil, doğanın,

⁶ Meillassoux, Quentin. "Dialectique Spéculative Et Spéculation." *Rivista di Estetica* 86: Speculative Thinking 86, 2024, 65.

⁷ Coombs, Nathan. "Speculative Justice: Quentin Meillassoux and Politics." *Theory & Event* 17.4. 2014.

⁸ Zalloua, Zahi. "On Meillassoux's "Transparent Cage": Speculative Realism and Its Discontents." *symplokē* 23.1-2. 2015. 403.

⁹ Parsa, Mehdi. "Speculative vs. Transcendental: a Deleuzian Response to Meillassoux." *LaDeleuziana–una rivista che desidera. Mòdena* 11. 2020.

teknolojinin, biyolojik faktörlerin ve diğer nesnelerin etkileşimlerinden de şekillendiğini savunur. Meillassoux'un kuramında, bu etkileşimlerin politik sonuçları vardır. Örneğin, doğal afetler, siyasal kararları ve devlet müdahalelerini etkileyebilir. Bir deprem ya da sel gibi doğa olayları, toplumların yönetim biçimlerini değiştirebilir, yeni yönetim stratejilerinin ve siyaset oluşturma biçimlerinin doğmasına yol açabilir. Ayrıca, teknolojik gelişmeler de siyasette önemli bir rol oynar. İnternetin yaygınlaşması, dijitalleşme ve yapay zeka gibi teknolojiler, toplumların sosyal yapısını ve siyasal ilişkilerini köklü bir şekilde değiştirebilmiştir. Meillassoux, insan dışı varlıkların yalnızca birer aracı olmanın ötesinde, siyasal süreçlerin aktörleri olarak kabul edilmesi gerektiğini de savunur. Nitekim, bu düşünce, teknolojinin, doğanın ve biyolojik faktörlerin siyasal alanı şekillendiren güçler olarak tanınmasını sağlar.¹⁰ Spekülatif gerçekçiliğin siyasette önerdiği yeni anlayış, bu sebeple insan dışı varlıkların yalnızca doğal çevre veya teknoloji unsurları olarak değil, siyasi aktörler olarak da kabul edilmesidir. Örneğin, 2020'deki COVID-19 pandemisi, sağlık ve güvenlik politikalarını, devletin müdahalelerini ve küresel işbirliklerini şekillendiren bir nesne olarak karşımıza çıkmıştır. İnsan dışı bir faktör olarak, virüs yalnızca bir biyolojik tehdit değil, aynı zamanda uluslararası politikaları, ekonomik politikaları ve toplumsal yapıları da belirlemiştir. Bu durum, spekülatif gerçekçiliğin insan dışı varlıkları politik süreçlerde nasıl etkin bir şekilde ele aldığını ve bu varlıkların politik etkilerinin ne denli derin olabileceğini göstermektedir.¹¹

Spekülatif gerçekçilik, insan dışı varlıkların siyasal süreçlerdeki rolünü tanımak suretiyle siyaseti yeniden şekillendirebilir. Meillassoux'un kuramı, insan dışı varlıkların doğrudan siyasal aktörler olarak kabul edilmesi gerektiğini savunur ki bu, siyaset felsefesine yeni bir ufuk açmaktadır. Ancak, bu yaklaşımın pratikte nasıl işlerlik kazanacağı, insan dışı varlıkların politik süreçlerdeki somut etkilerinin nasıl değerlendirileceği hala sorgulanan bir konudur. Yani, spekülatif gerçekçilik, siyasetin sınırlarını genişletmekle kalmayıp, aynı zamanda doğa, teknoloji ve diğer nesnelerin siyasal aktörler olarak kabul edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu anlayış, siyaset düşüncesine yeni bir boyut katmakta, ancak pratikteki etkileri daha fazla tartışma ve araştırma gerektirmektedir.

Spekülatif gerçekçilik, siyasette insan-dışı varlıkların (iklim, teknoloji, hayvanlar) rolünü genişletme çabasıyla çeşitli eleştirilerle karşılaşmaktadır. Bu

¹⁰ Roffe, Jon. "Time and ground: A critique of Meillassoux's speculative realism." *Angelaki* 17.1., 2012, 62

¹¹ Harman, Graham. "Concerning the COVID-19 Event." *Philosophy Today* 64.4, 2020, 847.

yaklaşımın temel gerekçesi, insan-merkezli (antroposentrik) siyasetin ekolojik kriz ve teknolojik dönüşüm gibi çağdaş sorunları yönetmekte yetersiz kalmasıdır. Geleneksel siyaset, insan-dışı gerçeklikleri pasif "kaynak" veya "sorun" olarak görmekte, bu da sürdürülemez pratiklere ve ontolojik kör noktalara yol açmaktadır. Spekülatif gerçekçilik, bu sınırları aşmayı ve siyaseti dünyanın çok-türlü karmaşıklığına açmayı hedefler. Ancak eleştiriler, insan-dışı etkinin somutlaştırılmasındaki zorlukları, pratik uygulanabilirlik sorunlarını ve insana özgü siyasi öznellik boyutunun gözden kaçırılma riskini vurgular. Bu belirsizlikler, yaklaşımın dönüştürücü potansiyeliyle gerilim halindedir.¹²

Bununla birlikte, spekülatif gerçekçilik, günümüz siyaset felsefesi içinde önemli ve yenilikçi bir düşünsel açılım sunar. Oysa ki, geleneksel siyaset anlayışları, siyaseti genellikle yalnızca insan aktörlerin ve insan merkezli güç dinamiklerinin alanı olarak görme eğilimindedir. Bu yaklaşım, insan dışı varlıkların siyasal süreçlerdeki rolünü göz ardı eder ve böylece siyasetin kapsamını daraltmaktadır. Lakin, spekülatif gerçekçilik, bu sınırlayıcı perspektife karşı çıkarak siyasal düşünceyi çok daha geniş bir alana taşır. İnsan dışı varlıklar (doğa olayları, teknolojik gelişmeler, maddi nesneler ve biyolojik faktörler) bu çerçevede siyasal ilişkilerde aktif ve etkili aktörler olarak değerlendirilir. Böylece, siyaset yalnızca insanlardan oluşan bir alan olmaktan çıkarak, çok-aktörlü ve çok-boyutlu bir yapı haline gelir.

Spekülatif gerçekçilik, bu yönüyle insan-merkezli bakış açılarını sorgulamakta ve siyasetin ontolojik temelini genişleterek, politik dinamiklerin çok daha karmaşık ve de çok katmanlı olduğunu ortaya koyar. Ancak, bu yeni düşünsel yaklaşımın pratik alana nasıl yansyacağı, sosyal, kültürel ve ekonomik bağlamlarda nasıl uygulanacağı da hâlâ önemli bir tartışma konusudur. Özellikle mevcut siyasal kurumlar, hukuk sistemleri ve politik aktörlerin geleneksel sınırları içerisinde bu insan dışı unsurların etkilerinin nasıl dikkate alınacağı, bu yeni perspektifin sahada karşılaşıacağı zorluklardır.

Dolayısıyla spekülatif gerçekçilik, yalnızca teorik bir açılım değil; aynı zamanda siyaset pratiğinde ve siyaset yapım süreçlerinde yeni yöntemler ve anlayışların geliştirilmesini gerektiren bir paradigma değişimini de işaret etmektedir. Bu bağlamda, spekülatif gerçekçilik siyaset felsefesinde hem teorik derinlik hem de uygulama zorlukları açısından özgün ve üzerinde daha fazla düşünülmesi gereken bir alan olarak önem kazanır.¹³ Ayrıca bu perspektif, politik karar süreçlerine teknolojik, ekolojik ve biyolojik etkenlerin özerk

¹²Jagodzinski, Jan. "Speculating on Speculative Fiction." *JCT (Online)* 40.1.,2025, 76.

¹³ Lehman, Robert S. "Toward a Speculative Realism." *Theory & Event* 11.1, 2008.

dinamiklerini de dahil ederek, karar vericilerden disiplinlerarası katılım, çok boyutlu sistem analizleri ve etkileşim odaklı işbirliği talep etmektedir.

Yeni-Materyalizm ve Politik Materyalite

Bu bölümde çalışmanın ulaştığı temel sonuçlar özetlenir, varsa öneriler sunulur. Yeni materyalizm, Barad'ın 'intra-activity' kavramıyla maddeyi etik sonuçlar doğuran dinamik etkileşimler olarak kurgular; bu 000'nun nesne otonomisinden ayırır. Jane Bennett, Karen Barad ve Rosi Braidotti gibi öncüler, özellikle feminist teori, bilim felsefesi ve posthümanizm alanlarında geliştirdikleri yaklaşımla, maddenin siyasetteki görünmeyen değil, aktif bir aktör olduğunu ortaya koymuşlardır.¹⁴

Yeni materyalizm, dünyayı yalnızca insanlar arası ilişkilerle sınırlı görmeyip, nesneler, teknolojiler ve doğa unsurlarının da canlı, etkin aktörler olarak yer aldığı bir gerçeklik olarak tanımlar. Jane Bennett'in "canlı madde" (vibrant matter) kavramı, nesnelerin kendi içlerinde eyleme geçme ve toplumsal süreçleri dönüştürme potansiyeli taşıdığını vurgular. Öte yandan Karen Barad'ın "edimselliğin gerçekçiliği" (agential realism) anlayışı, gerçekliğin gözlemci ile gözlemlenen arasında sürekli bir iç-ilişki süreci yoluyla ortaya çıktığını savunur. Bu iki yaklaşım, maddi dünyanın toplumsal yapıları şekillendirmede yalnızca bir zemin olmaktan çıkıp, politikada aktif ve etkileşimli bir bileşen hâline geldiğini ortaya koymuştur. Dolayısıyla yeni materyalizm, siyasal analizlerde insan-dışı aktörlerin rollerinin göz önünde bulundurulmasını ve böylece daha kapsayıcı, çok katmanlı bir siyaset anlayışının geliştirilmesini zorunlu kılar.¹⁵

Rosi Braidotti, yeni materyalizmi feminist bir perspektifle posthümanizm üzerinden ele almakta; yaşamı tekil bir güç olarak tanımlayarak Spinoza ve Deleuze geleneğinde maddeyi dinamik bir enerji olarak görmektedir. *Bios/zoe* ayrımını reddederek, bedeni doğa ile sürekli etkileşim halinde bir varlık olarak konumlandırır ve böylece insan-merkezci siyaset anlayışlarını aşar. Posthüman özne anlayışıyla tüm varlıkların ortak yaşam süreçlerine bağlı olduğunu da savunarak, insan olmayan aktörlerin de siyasette etkin bir güce sahip olduğunu

¹⁴ Diener, Samuel. "3 New Materialisms." *The Year's Work in Critical and Cultural Theory* 28.1.2020. 56.

¹⁵ Jonathan. "Life/Force: Novelty and New Materialism in Jane Bennett's Vibrant Matter." *SubStance* 48.2, 2019, 14.

vurgulamaktadır.¹⁶ Yeni materyalizmin en önemli katkısı, maddi süreçleri ve nesneleri de politik aktörler olarak görmesidir.

Bu yaklaşım, siyasal güç ilişkilerinin yalnızca insanlar arası etkileşimlerden değil, altyapılar, nesneler, teknolojiler ve biyolojik faktörler gibi insan-dışı aktörlerin de rol oynadığı etkileşimlerden doğduğunu savunmaktadır. Örneğin, 2003 Kuzey Amerika Elektrik Kesintisi, enerji şebekesinin bileşenlerinin birlikte ürettiği dağıtık ajanlığı, Arap Baharı ise sosyal medya platformları ve iklim koşullarının halk hareketlerine etkisini gösterir. Böylece siyaset, insan-dışı varlıklarla sürekli etkileşim hâlindeki dinamik bir süreç olarak yeniden tanımlanır.¹⁷ Yeni materyalizmin, ekoloji ve çevre politikalarına olan katkıları oldukça büyüktür.

Özetle, yeni materyalizm maddeye duyarlılığın artırılmasının daha sürdürülebilir politikaların geliştirilmesinin önünü açacağını savunur. Yeni materyalizm, Barad'ın 'etkileşimsel gerçekçilik' kuramıyla maddeyi etik-politik sonuçları olan süreçler olarak kavramsallaştırır. Bu yaklaşım da, politikaya katılanları sadece insanlar değil, aynı zamanda nesneler, doğa ve teknoloji olarak genişletir. Yeni materyalizmin etkisi, diğer sosyal politikalar üzerinde de görülebilir. Kadınların bedenlerinin maddi deneyimlerine, doğa ile olan ilişkilerine ve biyolojik faktörlere dikkat çeker. Örneğin, üreme politikaları veya sağlık politikaları gibi alanlarda bedenlerin maddi koşulları göz önünde bulundurulmaya başlanır. Bu kuram, toplumsal cinsiyet ve ırk gibi kimlik kategorilerinin bedensel deneyimlerle ilişkili olarak ele alınmasını teşvik eder. Öte yandan, yeni materyalist bakış açısı, siyasetin yapılış sınırlarını da genişletir. İlgili süreçler de sadece insanlarla değil, insan dışı aktörlerle şekillenir. Neticede, yeni materyalizm, maddi dünyayı eyleyen, etkin ve şekillendirici bir unsur olarak ele alarak siyaset felsefesine önemli katkılarda bulunmuştur. Nesnelerin, doğanın ve diğer insan dışı varlıkların siyasal süreçlerdeki rolünü tanımak, daha kapsayıcı, sürdürülebilir ve insan-ötesi bir siyaset anlayışına yol açmaktadır. Bu düşünce, günümüzün çevre krizleri, biyopolitikaları ve teknolojik dönüşümleri karşısında yeni siyaset tasarımlarına olanak sağlamaktadır. Maddenin ve doğanın etkinliğini göz önünde bulundurma, siyasal alanı derinden dönüştürecektir.

¹⁶ Braidotti, Rosi. "Transposing Life." *Thamyris/Intersecting: Place, Sex & Race* 25.1. 2012.

¹⁷ Dannreuther, Roland. "Oil, materiality and International Relations." *International Relations*, 2024.

Güç ve İktidarın Ontolojik Yeniden İnşası

Michel Foucault ve Giorgio Agamben, modern güç ve iktidar teorilerine yaptıkları katkılarla, siyaset felsefesini köklü bir şekilde dönüştürmüş, güç ilişkilerinin daha derinlemesine anlaşılmasına olanak tanımışlardır.¹⁸ Foucault'nun güç anlayışı, yalnızca merkezi devletlerin baskıcı yapılarıyla sınırlı olmayıp, toplumsal hayatın her alanında sürekli ve dağılmış bir biçimde varlık gösterir. Agamben ise Foucault'nun biopolitika kuramını daha da ileriye götürerek, devletin bireyler üzerindeki herkesi kapsayan iktidar anlayışını vurgulamış, aynı zamanda özgürlüğün ve istisnanın ilişkisini ortaya koymuştur.¹⁹ Her iki düşünür de iktidarın insan yaşamı üzerindeki etkilerini biyopolitik bağlamda ele alarak, modern iktidarın doğa ve teknoloji ile olan ilişkisini keşfetmişlerdir. Foucault'nun 'iktidar her yerde' söylemi, etik direniş alanları yaratır; insan-dışı ontolojiler ise gücü nesnelerin simetrik kapasitesi olarak kurgular. Agamben de, iktidarın, insanın yaşamını ve ölümünü belirleyebileceği düzeyde bir biyolojik hale geldiğini göstermektedir. Bu perspektifler, yeni ontolojilerin benimsediği madde-iktidar ilişkisini düşünmeye zemin hazırlayarak, yalnızca insanlar arası değil, insan-dışı varlıklar ve teknolojilerle kurulan iktidar ilişkilerinin de analizini mümkün kılar.²⁰

Foucault, iktidarı yalnızca devletlerin ya da hükümetlerin uyguladığı baskılarla sınırlamaz; aksine, iktidarı toplumsal yapılar ve ilişkiler aracılığıyla yayılan, her birey tarafından deneyimlenen dağınık bir güç biçimi olarak kavramsallaştırır. Foucault'nun güç tanımında, iktidar yalnızca devletin otoriter bir biçimde uyguladığı baskılardan ibaret değildir. O, mikrofiziksel iktidar olarak adlandırdığı bir kavramla, güç ilişkilerinin her alanda, toplumun farklı katmanlarında ve insan bedeninde içkin olarak var olduğunu savunur. Güç, tüm toplumsal ilişkilerde, günlük pratiklerde ve bireysel davranışlarda kendisini gösterir. Foucault'ya göre, bu tür bir güç, belirli bir merkezî otoritenin işlevselliği ile değil, toplumda herkesin birbirine uyguladığı güçle şekillenir. Bu, devletin ve hukukun tek başına güç uygulayıcıları olmadığını, aslında toplumdaki her bireyin ve sosyal yapının birer güç odağı oluşturduğunu öne sürer. Foucault'nun iktidarı, etik bir praksis olarak özneleşme ve direniş dinamikleri üretir; bu insan-

¹⁸ Castro, Edgardo. "Derecho y vida: un contrapunto entre Michel Foucault y Giorgio Agamben." *Tópicos* 41, 2021, 20

¹⁹ Genel, Katia, and Craig Carson. "The question of biopower: Foucault and Agamben." *Rethinking Marxism*. Routledge, 2023, 46

²⁰ Portschi, Jürgen. "Biopolitics of time in Foucault and Agamben." *Debating Biopolitics*. Edward Elgar Publishing, 2022, 88.

dışı ontolojilerin güç kurgusundan niteliksel olarak ayırır.²¹ Foucault'nun "biyopolitika" kavramı ise, modern devletin yalnızca siyasi ve hukuki düzenlemeleri değil, aynı zamanda insanların bedenlerine, yaşamlarına ve ölümlerine müdahale etme biçimlerini de içeren bir gücü ifade eder. Burada devlet, yalnızca bireylerin yaşamlarını denetim altında tutmakla kalmaz, onların sağlık, yaşam standartları, ölüm ve ölüm sonrası haklar gibi biyolojik ve varoluşsal süreçlerine de müdahil olur. Biyopolitika, bireylerin sadece toplumdaki yerleri ve rolleri ile değil, aynı zamanda bedenlerinin ve yaşamlarının da nasıl organize edildiğiyle ilgilenir. Foucault'nun bu görüşü, iktidarın modern dünyada toplumun her katmanına yerleşmiş olduğunu ve insanın sadece sosyal ilişkiler aracılığıyla değil, aynı zamanda biyolojik ve fizikselleşmiş bir varlık olarak da iktidar tarafından şekillendirildiğini savunur.²² Agamben ise, Foucault'nun biyopolitika teorisini daha da derinleştirerek istisna hali (state of exception) kavramını ortaya koyar. Agamben'e göre, modern devletin iktidarı, bireyi biyolojik açıdan hükmetmenin yanı sıra, hayatını yönetmeye yönelik bir kapasiteye sahiptir. Agamben'in istisna hali, siyasetin etik çöküşünü temsil eder; insan-dışı ontolojiler ise gücü nesnelerin ilişkiselliğinde arar. Bu, devletin bireylerin varlıkları üzerinde doğrudan kontrol sağlaması anlamına gelir. Agamben, Foucault'nun biyopolitika kavramını ele alırken, biyopolitik iktidarın sadece toplumlar ve bireyler üzerinde değil, bireylerin varoluşu ve ölümüne dair kararlar alma noktasında da etkin olduğunu gösterir. Bu bağlamda, Agamben, iktidarın toplumun dışına çıkmış olan bir "istisna hali" yaratabileceği gerçeğini ifade eder. Bu hali yaşayan bireyler, adeta hukuki kişilikten mahrum bırakılarak, iktidarın tam gözetimi altındaki varlıklar haline gelmektedir. Bu, modern devletin bireylerin yalnızca yaşamlarını yönetme değil, ölümleri ve yaşam dışı süreçlerini yönetme kapasitesine sahip olduğunu gösterir.²³

Foucault ve Agamben'in düşüncelerine dair yapılan en önemli eleştirilerden biri, iktidarın toplumun her alanına yayıldığı ve dağılmış bir yapı olarak tanımlanmasının, devletin hâkimiyetini ve kontrolünü göz ardı edebileceğidir. Foucault'nun mikrofiziksel iktidar anlayışı, her yerde ve her zaman gözlemlenen bir iktidar modeli ortaya koyarken, bazı eleştirmenler, bunun devletin gücünü aşındırmak yerine, daha çok toplumsal kontrolü

²¹ Haugaard, Mark. "Foucault and power: A critique and retheorization." *Critical Review* 34.3-4, 2022, 345.

²² Mean-s, Alexander J. "Foucault, biopolitics, and the critique of state reason." *Educational Philosophy and Theory* 54.12, 2022, 1969.

²³ Ercan, Damla. "Schmitt'in 'Olağanüstü Hal'i ile Agamben'in 'İstisna Hali': Karşılaştırmalı bir değerlendirme." *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi* 11.2 ,2021, 1397.

kolaylaştırabileceğini savunurlar. Yani, güç ve iktidar, artık toplumun bütün katmanlarına yayılmış olduğundan, bunun denetlenmesi ve kontrol edilmesi oldukça zorlaşır. Foucault'nun "güç her yerde" anlayışı, toplumun tüm katmanlarında ve her bireyde etkin olan iktidarın, bazı öznelerin ve toplumsal yapıları kontrol etme yetisini zayıflatır. Bu, aynı zamanda toplumsal yapının keskin sınırlara sahip olmaması, güç odaklarının her alanda eşit oranda paylaştırılmaması anlamına gelebilir.²⁴ Foucault'nun, iktidarın dağıtılmasını savunmasına karşıt olarak, Agamben'in önerdiği istisna hali devletin sadece yönetim ve denetimle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda hayat ve ölüm üzerinde de kararlar verme yetisini barındırması, devletin modern zamanlardaki mutlak gücünü temsil eder. Bu bakış, hükümetlerin ve toplumun bedenlerin kontrolü üzerindeki egemenliğini daha da pekiştirebilir. Ancak bu da, toplumun temel hakları ve bireysel özgürlükleri adına endişe verici bir duruma yol açabilir. Hukuki ve toplumsal yapıların içinde yer alan bireylerin, iktidarın doğrudan etkisinde kalan varlıklar haline gelmesi, demokrasilerin temel yapılarını tehdit edebilir.²⁵ Foucault-Agamben iktidarı, etik bir çerçevede işler; insan-dışı ontolojiler ise gücü nesnelerin simetrik etkileşiminde konumlandırır. Küresel düzeydeki iktidar ilişkilerinde, devletlerin sadece toplumsal yapı ve bireyler üzerinde değil, aynı zamanda doğa, biyolojik süreçler ve teknoloji üzerinde de denetim kurları gerektiği düşünülmektedir. Örneğin, son yıllarda dünyada pandemi gibi sağlık krizleri, devletlerin bireylerin sağlığına, yaşamına ve ölümüne karar verme gücünü arttırmış, insanların bireysel özgürlüklerini kısıtlayarak iktidarı biopolitik bir şekilde kullanmışlardır. COVID-19 pandemisi, devletlerin yalnızca ekonomik ve toplumsal ilişkilerde değil, aynı zamanda sağlık politikalarında ve bireylerin ölüm risklerini yönetme alanında da belirleyici olduğunu göstermiştir. Bir başka örnek, göçmen politikalarıdır. Özellikle Avrupa'daki göçmen krizinde, devletlerin sınırlarını kapalı tutma, göçmenlere yönelik sınır dışı politikaları ve savaşçı devlet söylemleri, istisna hali düşüncesinin somut bir biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Devletler, göçmenlerin yaşamlarını ve ölümünü kontrol etme yetisini bir biyopolitik güç olarak kullanırken, istisna halinde bu bireyler hukuki korumadan mahrum bırakılmakta ve toplumdan dışlanmaktadır. Özetle, Foucault ve Agamben'in güç ve iktidar teorileri, modern siyaset anlayışını yalnızca devlet ve toplumsal yapılarla değil, biyolojik, teknolojik ve doğa ile etkileşimli bir şekilde anlamamıza olanak sağlamaktadır. Güç ve iktidar, sadece insan ilişkilerinin değil, aynı

²⁴ Haugaard, Mark. "Foucault and power: A critique and retheorization." ,344.

²⁵ Portschi, Jürgen. "Biopolitics of time in Foucault and Agamben." *Debating Biopolitics*.89.

zamanda insan dışı unsurların, doğa unsurlarının ve teknolojilerin de etkin olduğu bir alanda yeniden şekillenmektedir.

Politik İlişkilerde Varlıkların Çokkatmanlı Etkileşimleri

Bruno Latour ve Isabelle Stengers'in geliştirdiği Aktör-Ağ Kuramı (Actor-Network Theory - ANT), modern siyaset anlayışını köklü bir biçimde dönüştürmeyi vaat eden bir düşünsel çerçeve sunar. ANT, toplumsal ve siyasal süreçlerin yalnızca insan aktörler tarafından şekillendirilmediğini, aynı zamanda insan dışı varlıkların da bu süreçlere katıldığını ve siyaset üzerinde önemli etkiler yarattığını savunur. Latour ve Stengers, toplumların ve siyasal yapılarının oluşumunu, farklı türdeki aktörlerin birbirleriyle kurduğu karmaşık ağlar aracılığıyla anlamaya çalışmıştır. Bu düşünce, siyasetin yalnızca insana özgü bir faaliyet olmadığını, aksine insanlar, nesneler, teknolojiler, doğa ve diğer aktörlerin bir araya gelerek şekillendirdiği çok katmanlı bir alan olduğunu ortaya koyar. ANT'nin ve varlıkların ilişkisel ontolojisinin politik etkileşimlerdeki rolünü tartışmak, insan dışı varlıkların siyasetteki yerini inceleyecek ve bu kuramların günümüz siyasetindeki pratik yansımalarını ele almak da gereklidir.²⁶ Bruno Latour ve Isabelle Stengers, aktör-ağ teorisinin temellerini atarken, toplumun ve siyasetin, yalnızca insan etkileşimlerinden ibaret olmadığını vurgulamıştır. Aktör-Ağ Kuramı; toplumsal yapıların ve iktidar ilişkilerinin oluşumunda insan dışı varlıkların aktif rol oynadığını ileri sürmektedir. Latour'un "Sosyal Dünyada Nesnelerin Yerini" tartıştığı önemli çalışmalarından biri, sosyal yapıları sadece insan aktörlerin değil, aynı zamanda nesneler, teknolojiler ve doğa unsurları gibi insan dışı varlıkların da oluşturduğudur. Latour'a göre, toplumsal yapıların ve siyasal ilişkilerin oluşmasında yalnızca insan iradesi ve toplumsal pratikler değil, teknolojik cihazlar, doğal olaylar, nesneler ve mekanlar gibi insan dışı aktörler de eşit derecede etkili rol oynar. Latour, "aktör" kavramını geleneksel anlamının çok ötesine taşıyarak, sosyolojik teorilerin ihmal ettiği veya görmezden geldiği maddi varlıkların da siyasal süreçlere dahil olabileceğini vurgular. Buna göre nesneler, yalnızca araçlar ya da araçsal unsurlar değil, etkileyici ve siyasal sonuçlar doğurabilen faillerdir. Latour'un bahsettiği "aktörler", insanlardan çok daha fazlasını ifade etmektedir. Teknolojik cihazlar, makineler, doğa olayları, ekosistemler, biyolojik süreçler gibi insan dışı varlıklar, sosyal yapıları ve politik ilişkileri oluşturan ve şekillendiren unsurlar olarak kabul edilebilmektedir.

²⁶ Latour, Bruno. *Rassemblement il sociale: Actor-Network theory*. Mimesis, 2022, 56.

Latour'un "Varlıkların Toplumsal Oluşumu" tezinde belirttiği gibi, insanlar ve insan dışı varlıklar arasındaki bu karşılıklı etkileşimler, toplumsal yapıları oluşturur ve siyasal olayları şekillendirir.²⁷

Isabelle Stengers ise, Latour'un kuramını daha da derinleştirerek relasyonel ontoloji (relational ontology) kavramını geliştirmiştir. Stengers'a göre, toplumlar yalnızca insanların etkileşimleriyle şekillenen yapılar değildir; aynı zamanda nesneler, doğa olayları ve teknolojiler, toplumsal yapıları belirleyen etkenlerdir. İnsanlar, birer "aktör" olarak yalnızca kendilerine özgü bir irade ve karar verme kapasitesine sahip değildirler²⁸

İnsanın etkileşime girdiği maddi dünyadaki nesneler ve doğa güçleri de siyasal ilişkileri yönlendirebilir. Bu etkileşimler, yalnızca toplumsal bağlamda değil, aynı zamanda biyolojik, ekolojik ve teknolojik bağlamda da siyasal sonuçlar doğurmaktadır. Bu bağlamda, güç, yalnızca insan ilişkilerinden değil, aynı zamanda doğa ile kurulan etkileşimlerden ve teknolojik yeniliklerden de şekillenir. Örneğin, bir biyoteknolojik gelişme, insan sağlığını ve onun politik ilişkilerini etkileyebilir. Aynı şekilde, bir ekolojik kriz de devletin politikalarını ve sosyo-ekonomik yapıları derinden etkileyebilir. Bu yaklaşımda politika, insan dışı varlıkların etkinliklerinin göz ardı edilemeyeceği bir alana dönüşür. Politikaların ve siyasal kararların şekillenmesinde, insan dışı aktörler de önemli bir rol oynar. Stengers, bu etkileşimlerin insan dışı varlıklar ile birlikte nasıl işlediğini vurgularken, siyaset anlayışının daha geniş bir kapsama yayılmasını sağlar. Ona göre, nesneler ve doğa, yalnızca insanları ve toplumu şekillendiren güçler değil, aynı zamanda politik aktörler olarak kabul edilmelidir. Bu, toplumsal ve siyasal yapıları daha geniş bir etkileşim ağı içerisinde anlamamızı sağlar.²⁹

Günümüz dünyasında, politik ilişkiler artık yalnızca insan etkileşimlerinden değil, aynı zamanda insan dışı varlıklarla olan etkileşimlerden de şekillenmektedir. Aktör-ağ kuramı, toplumsal süreçlerin ve politik yapının, yalnızca insanlardan oluşmadığını gösteren çok katmanlı etkileşimleri analiz eder. Bu tür etkileşimler, bireylerin ve toplumların, insan dışı unsurlarla nasıl iç içe geçmiş ilişkiler oluşturduğunu anlamaya yardımcı olur. Bir örnek olarak, küresel çevre krizini ele alınabilir. Bugün, iklim değişikliği ve çevresel bozulma, insanların yanı sıra doğa ve teknolojik sistemlerin de iç içe geçtiği bir politik alanı

²⁷ Roslender, Robin, *The Routledge companion to critical accounting*. Routledge, 2017.

²⁸ Latour, Bruno. *Riassemblare il sociale: Actor-Network theory. Mimesis*, 2022, 58.

²⁹ Olkowski, Dorothea. *Postmodern philosophy and the scientific turn*. Indiana U. Press, 2012. 19

işaret etmektedir. Çevresel etmenler yalnızca doğal yaşamı tehdit etmekle kalmaz, aynı zamanda ekonomik yapıları, toplumsal ilişkileri ve siyasi kararları doğrudan etkiler. Aktör-ağ kuramı, burada insan dışı varlıklar (toprak, hava, su gibi doğal unsurlar) ve teknolojiler (yenilenebilir enerji sistemleri, karbon emisyonlarını izleyen cihazlar) ile insanların kendi eylemlerini birleştirerek siyaset üzerinde nasıl çok katmanlı bir etki yarattığını göstermektedir. Örneğin, Paris İklim Anlaşması gibi küresel çevre politikaları, yalnızca hükümetlerin ve insanların eylemleriyle değil, aynı zamanda doğal afetler, iklimsel değişiklikler ve teknolojik yeniliklerin etkisiyle şekillenmektedir. Bir başka örnek, sosyal medya ve teknolojinin siyaset üzerindeki etkisiyle ilgilidir. Günümüzün dijital dünyasında, sosyal medya ve internet, politik söylemleri yönlendiren, fikirleri yaygınlaştıran ve toplumları dönüştüren araçlar haline gelmiştir. Latour'un aktör-ağ kuramına göre, sosyal medya platformları ve algoritmalar, insanların politik tercihlerine etki eden aktörler olarak kabul edilebilir. Bir sosyal medya uygulamasındaki algoritma, hangi haberlerin ve içeriklerin görünür olacağına karar verirken, siyaseti özne olmadan insan dışı bir aktör üzerinden şekillendirebilmektedir.³⁰ Bu tür örnekler, politik ilişkilerdeki çok katmanlı etkileşimleri ve insan dışı varlıkların siyasal süreçlerdeki etkisini gösterir.³¹

Aktör-ağ kuramı ve ilişkisel ontoloji, toplumsal yapıları ve siyasal ilişkileri yeniden düşünmemize olanak tanımaktadır. Ancak bu yaklaşım, bazı eleştirilerle de karşı karşıyadır. En büyük eleştiri, insan dışı varlıkların siyasal süreçlere dahil edilmesinin, toplumsal ve bireysel sorumluluğu zayıflatabileceği ve eylemciliği bulanıklaştırabileceğidir. Eğer politikaların şekillenmesinde nesneler, doğa ve teknoloji de birer aktör olarak kabul ediliyorsa, insanların eylem sorumluluğu ne ölçüde belirgin olacaktır? Bu noktada, eleştirmenler, insan ve insan dışı varlıklar arasındaki etkileşimlerin politik sorumlulukları gizleyebileceğini savunur. Yine de bu eleştiriler, aktör-ağ kuramının güçlü yönlerini göz ardı etmektedir. Çünkü, Latour ve Stengers'in perspektifi, esasen insanın biyolojik ve teknolojik çevresine karşı daha duyarlı bir siyaset geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Aktör-ağ kuramı, aynı zamanda siyasal etkileşimin ve ağların anlaşılmasında önemli bir avantaj sunar. Bu yaklaşım, sosyal yapıların sadece insanlardan oluşan bir topluluk değil, çok sayıda varlık ve ilişkiyi barındıran karmaşık yapılar olduğunu kabul eder. Örneğin, devletler ve hükümetler, yalnızca yasal ve bürokratik yapılar değil, aynı zamanda toplumun dayandığı altyapılar, biyolojik sistemler ve teknolojik gelişmeler ile şekillenir. Dolayısıyla,

³⁰ Matthewman, Steve. *Technology and social theory*. Bloomsbury Publishing, 2017.87

³¹ Pignarre, Philippe. *Latour-Stengers: an entangled flight*. John Wiley & Sons, 2023. 65

insan dışı aktörler politikanın içinde daha merkezi bir role sahiptir. Bu da, toplumsal yapıları anlamamızda daha dinamik ve çok katmanlı bir bakış açısı sunar.³²

Bruno Latour ve Isabelle Stengers'in aktör-ağ teorisi, siyaset felsefesinde önemli bir dönüşüm önerir. Latourcu aktör-ağ kuramı, insan-dışı aktörlüğü demokratik temsil sorununa dönüştürerek ontoloji-siyaset geçişini meşrulaştırır. Teknoloji, doğa, nesneler ve biyolojik süreçlerin siyasetteki etkisini vurgulayan bu yaklaşım, siyasal ilişkilerin daha geniş bir ağ içinde şekillendiğini ve siyaset yapımında insan dışı varlıkların da etkin bir rol oynadığını ortaya koyar. Bu anlayış, geleneksel siyaset teorilerini zenginleştirir ve daha kapsayıcı, çok katmanlı bir siyaset anlayışı önerir. Çevre politikaları, teknolojik gelişmeler ve biyolojik faktörler gibi güncel meselelerde, insan dışı aktörlerin etkisi giderek artarken, bu kuramlar da politik analizlerde yeni bir perspektif sunmaktadır.³³

340

İnsan Dışı Varlıkların Politik Aktörlükteki Rolü:

Quentin Meillassoux ve Graham Harman gibi önemli düşünürler, nesne-yönelimli ontolojiler ve spekülative gerçekçilik gibi kuramlar aracılığıyla insan dışı varlıkların siyasal süreçlerdeki aktif rollerini savunmuşlardır. Bu yaklaşımlar, insan dışı varlıkların sadece fiziksel araçlar değil, aynı zamanda siyaset yaratıcıları olduğunu öne sürer. Meillassoux'un kesinlik ve şansa dayalı süreçler anlayışı, Harman'ın nesne-yönelimli ontolojisi ile birleşerek, insan dışı varlıkların yalnızca biyolojik ya da fiziksel bağlamda değil, aynı zamanda politik olayları şekillendiren aktörler olarak kabul edilmesini mümkün kılar.

Yeni ontolojiler, özellikle nesne-yönelimli ontoloji (OOO) ve spekülative gerçekçilik, insanın dışındaki varlıkların politik aktörler olarak tanınması gerektiğini savunmaktadır. Graham Harman, nesne-yönelimli ontoloji anlayışını geliştirerek, nesnelerin yalnızca fiziksel değil, ontolojik olarak da bağımsız bir varlık olduklarını öne sürer. Bu anlayış, insan dışı varlıkların politik etkinlikler yaratma gücüne sahip olduğuna dair yenilikçi bir bakış açısı sunar. Nesneler, sadece insanların işlevselliğine hizmet eden araçlar olarak düşünülmemelidir. Onlar, kendi varlıkları ve eylemlerine sahiptirler. Harman'a göre, nesneler, insanların etkileşimlerinden bağımsız olarak kendi ontolojik gerçekliklerine

³² McGee, Kyle. *Bruno Latour: The normativity of networks*. Routledge, 2014. 97.

³³ Clarke, Bruce. "Rethinking Gaia: Stengers, Latour, Margulis." *Theory, Culture & Society* 34.4. 2017.

sahiptir ve bu da onların politik süreçlerde etkin olabilmesi anlamına gelir. Bu yaklaşımda, nesneler ve insan dışı varlıklar, toplumsal düzenin ve siyasal yapıların kurulumunda yalnızca pasif izleyiciler değil, aktif katılımcılar olarak yer alır. Doğa olayları, teknolojik araçlar ve mekanlar gibi insan dışı varlıklar, toplumsal ilişkilerde, politik kararlar almakta, hatta günümüz siyasetinin biçimlenmesinde etkili rol oynar.³⁴ Meillassoux, spekülative gerçekçilik akımının önde gelen isimlerinden biri olarak, varlıkların yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda ontolojik düzeyde etkin aktörler olduklarını savunmaktadır. Meillassoux'a göre, insan dışı varlıklar, kendi varlıkları ve etkileriyle politik süreçlere katılım gösterirler. Kesinlik ve şansa dayalı süreçler anlayışı, insanın bilinçli tasarımı dışında gerçekleşen ontolojik süreçlerin de siyasal yapıları şekillendirebileceğini ifade eder. Bu yaklaşım, insan dışı varlıkların siyasal etkinliklerini yalnızca biyolojik ve fiziksel düzeyde değil, aynı zamanda siyaset yaratma kapasitesine sahip gerçeklikler olarak ele alır. Meillassoux'un "kesinlik" ve "olasılık" temelli düşüncesi, insan öznelliğinden bağımsız bir gerçekliğin varlığını savunarak, nesnelerin ve olayların politik etki üretme potansiyelini ontolojik düzeyde temellendirir.³⁵

Bu bağlamda, insan dışı varlıkların politik aktörlükleri, insan ve doğa arasındaki geleneksel sınırların aşılmasını gerektirir. İnsan yalnızca toplumsal ilişkiler ve ekonomik yapılar aracılığıyla değil, aynı zamanda doğa, teknoloji ve nesneler aracılığıyla da politik bir varlık olarak şekillenir.³⁶ Meillassoux ve Harman'ın görüşleri, iktidar ilişkilerinin insan merkezci olmayan bir anlayışla yeniden şekillendirilmesi gerektiğini savunur.³⁷ Meillassoux ve Harman'ın bakış açıları, insan dışı varlıkların politik aktörler olarak kabul edilmesinin siyasal süreçleri derinden değiştireceğini ortaya koymaktadır. Nesne-yönelimli ontoloji ve spekülative gerçekçilik, politik aktörlük anlayışını insanın dışındaki varlıklara doğru genişletir. Bu genişleme, siyasal yapıları ve güç ilişkilerini yeniden tanımlamamıza olanak tanır.³⁸

³⁴ Güler, Öner. "Yeni Ontolojik Arayışlar ve Nesne Yönelimli Ontoloji: Graham Harman'ın Perspektifi." *Beytulhikme: An International Journal of Philosophy* 15.1. 2025.

³⁵ Harman, Graham. *Quentin Meillassoux: Philosophy in the making*. Edinburgh University Press, 2015.

³⁶ Peksoy, Emrah. "İnsan-sonrasından insan-dışına nesneler ve insanlar." *RumeliDe Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 30. 2022.1388

³⁷ Güloğlu, Mehmet Fatih. "Ferraris' ten Giddens'a: Yeni Gerçekçiliğin İnşacılığa Evrimi." *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 68. 351.

³⁸ Atay Hakan. "Thoughtcraft: A Matter of Life and Death in Poe and Lovecraft." *Posseible* 12.1. 2023.91.

Doğa olayları, teknolojik gelişmeler ve biyolojik süreçler gibi insan dışı faktörler, siyasetin yalnızca insan iradesine ve toplumsal ilişkilerine dayanan yapılar olmadığını gösterir. Bu, politik süreçlerde insan dışı varlıkların yer almasının gerekliliğini vurgular.

Bir örnek olarak, iklimik değişim ve çevresel felaketler üzerinden politik aktörlük meselesi ele alınabilir. İklim değişikliği, yalnızca insanların oluşturduğu politik kararlarla değil, doğal ve biyolojik varlıkların da etkileşimiyle şekillenir. Karbon emisyonları, ekosistemler, doğal afetler ve biyolojik çeşitlilik gibi faktörler, siyasal yapıların kurulmasında önemli rol oynar. Bu bağlamda, insan dışı varlıklar iktidar dinamiklerini belirleyen aktif aktörler haline gelir. Doğal afetler, belirli bölgelerdeki siyasal iktidarın nasıl değişebileceğini ve yardım süreçlerini nasıl şekillendireceğini gösterir. Burada nesneler ve doğa, insan dışı aktörlerin politik alandaki etkisini somutlaştırır. Aynı şekilde, teknolojik gelişmeler ve bilgi sistemleri de modern siyaset üzerinde etkili olan politik aktörlerdir. Sosyal medya ve internet platformları, siyasal tartışmaları şekillendirir ve toplumsal hareketlerin yayılmasını etkiler.³⁹

Bir başka örnek olarak, biyoteknoloji ve sağlık politikaları da insan dışı varlıkların siyasal süreçlerdeki etkisini göstermektedir. Aşılar, genetik mühendislik ve biyolojik süreçler gibi faktörler, sağlık politikalarını ve toplumun biyolojik yapısını şekillendirmektedir. Bu unsurlar, siyasal kararların beden üzerindeki etkisini belirlerken, insan dışı varlıkların politik etkinliğini de gözler önüne serer. Bioteknolojik gelişmeler, toplumsal yapılar ve politikalar üzerinde büyük etkiler yaratabilen önemli aktörler haline gelmiştir. Meillassoux ve Harman, nesnelerin ve biyolojik faktörlerin siyasetteki rolünü sadece birer araçsal öge olarak görmemekte, onların da politik etki yaratma kapasitesine sahip varlıklar olduklarını savunmaktadır.⁴⁰

Yeni ontolojilerin sunduğu insan-dışı aktörlüğün kabulü, Latour'un 'parlamento'su ile somut temsil mekanizmaları gerektirir; bu Foucaultcu etik özneliliği dışlamaz. Ancak bu yaklaşımın eleştirileri de vardır. Eleştirmenler, bu görüşlerin, politik sorumluluk ve eylemciliği bulanıklaştırabileceğini savunur. Eğer politika, sadece insanlar ile değil, aynı zamanda insan dışı varlıklarla şekilleniyorsa, sorumluluğun kimde olduğu konusunda karışıklıklar yaşanabilir.⁴¹ Toplumsal ve siyasal sorumluluk gereksinimlerinin, insan dışı

³⁹ Young, Niki. "On correlationism and the philosophy of (human) access: Meillassoux and Harman." *Open Philosophy* 3.1. 2020. 47.

⁴⁰ Campbell, Norah, Stephen Dunne, and Paul Dylan-Ennis. "Graham Harman, immaterialism: Objects and social theory." *Theory, Culture & Society* 36.3. 2019. 128.

⁴¹ Gratton, Peter. *Speculative realism: Problems and prospects*. Bloomsbury. 2014.7.

aktörler tarafından görmezden gelinmesi, bazen eylemcilikten kaçmak ve etkin politik müdahaleyi zayıflatmak anlamına gelebilir⁴². Bu nedenle, insan dışı varlıkların politik aktörler olarak kabul edilmesi, politik çözüm önerilerinin etkisiz hale gelmesine yol açabilir⁴³

Ancak bazı savunucular, bu eleştirilerin, yeni ontolojilerin insan ötesi sorumluluğa odaklanarak daha kapsayıcı ve adil bir siyaset anlayışı yaratmak isteyen bir bakış açısını daraltacağını ileri sürebilmektedir. Nesneler ve doğa, politikaların oluşturulmasında sadece araçlar değil, güç ve iktidar ilişkilerinin oluşumunda aktif katılımcılar olmalıdır. Sorumluluk, her şeyin ilişkisel doğasından kaynaklanır ve bu ilişkilere dair daha derinlemesine bir anlayış, daha adil ve kapsayıcı bir siyaset anlayışının temelini oluşturabilir⁴⁴. Yeni ontolojiler, iktidarı yalnızca insan özneler arasındaki ilişkilerle sınırlı görmez; maddi varlıkların, nesnelerin ve insan-dışı aktörlerin de politik etkiler üretebildiğini savunur. Nesne-yönelimli ontoloji ve spekülative gerçekçilik, varlığın indirgenemezliğini vurgulayarak, siyaseti temsilin ötesine taşır. Meillassoux'nun korelasyonculuğa yönelttiği eleştiri ve Harman'ın ontolojik özerklik düşüncesi, politik olanın insan-merkezli kurgularla sınırlanamayacağını gösterir. Bu yaklaşım, siyaseti çok-merkezli, çok-tözlü ve insan-dışıyla da iç içe geçmiş bir etkileşim alanı olarak yeniden tanımlar.⁴⁵

Bu, insan dışı varlıkların politik aktörler olarak kabul edilmesi gerektiğini ve bu yaklaşımların günümüz siyasetinde toplumsal sorumluluk ve çevre bilincini artırabileceğini ortaya koyar⁴⁶.

Sonuç

Son yıllarda, siyaset felsefesi alanında giderek daha fazla öne çıkan yeni ontolojik yaklaşımlar, insan merkezcilikten arınmış bir siyaset anlayışı gerekliliğini vurgulamaktadır. Post-humanizm ve eko-feminizm gibi düşünsel çerçeveler, insan dışı varlıkların siyasal süreçlerdeki rolünü derinlemesine inceler ve insan-merkezci bakış açılarının sınırlarını aşmaya çalışır. Donna

⁴² Johns, Charlie. *15 Years of Speculative Realism: 2007–2022*. John Hunt. 2024.25.

⁴³ Johns, Charlie, and Hilan Bensusan, *After Speculative Realism*. Bloomsbury., 2025.14.

⁴⁴ Jensen, Casper Bruun, et al. "New ontologies? Reflections on some recent 'turns' in STS, anthropology and philosophy." *Social Anthropology/Anthropologie Sociale* 25.4. 2017. 530.

⁴⁵ Priest, Graham, and Markus Gabriel. *Everything and nothing*. John Wiley & Sons, 2022.

⁴⁶ DeFazio, Kimberly. "Something Has Happened to Ontology: Contingency, Immanence and Conatus." Spinoza, *New Materialism and the Contemporary*. New York: Palgrave Macmillan US, 2025. 63.

Haraway ve Cary Wolfe gibi kuramcıların insan merkezcilik ötesi siyaset paradigmaları da bu eksendedir. Yeni ontolojiler, güç ve iktidar ilişkilerinin yalnızca insanlar arasındaki etkileşimlerden değil, aynı zamanda insan dışı varlıklarla olan ilişkilerden de şekillendiğini savunarak, politik düşüncede bir dönüşümü işaret eder. Bu bağlamda, insan dışı varlıkların politik aktörler olarak kabul edilmesinin, siyaseti çok daha geniş bir ağ ve çok katmanlı etkileşimler üzerinden yeniden tanımlanmasını sağladığı sonucuna varılmaktadır.

Yeni ontolojik yaklaşımlar, siyasetteki geleneksel insan merkezci anlayışları aşarak, insan dışı varlıkların da siyaset üzerindeki etkilerini göz önünde bulundurmayı önermiştir. Bu bakış açısı, toplumsal yapıları ve politik süreçleri yeniden inşa etme potansiyeline sahiptir. Donna Haraway ve Cary Wolfe, insan dışı varlıkların, özellikle hayvanlar, doğa ve teknolojik unsurların, modern siyaset anlayışında daha merkezi bir yer edinmesi gerektiğini savunurlar. Bu önerilerin pratikte uygulanabilmesi için bir dizi adım atılmalıdır.

İlk olarak, politik aktörlerin tanımının genişletilmesi gerekmektedir. Geleneksel olarak, siyasal aktörler yalnızca insanlardan oluşmuştur. Ancak yeni ontolojiler, insan dışı varlıkları da bu ağın etkin üyeleri olarak kabul eder. Bu noktada, aktor-ağ kuramı (ANT) önemli bir yer tutmaktadır. Bruno Latour'un geliştirdiği bu kuram, aktörlerin yalnızca insanlar olmadığını, aynı zamanda nesneler, doğa olayları ve teknolojilerin de siyasal süreçlerde aktif birer rol oynadığını ortaya koyar. Bu anlayışa göre, insan dışı varlıklar, toplumsal yapıları ve politik ilişkileri şekillendiren bağımsız aktörlerdir. Sosyal bilimlerdeki geleneksel sınırların dışında düşünmek, bu aktörleri siyaset yapma kapasitesine sahip varlıklar olarak kabul etmek, günümüz politikalarını yeniden yapılandırmak için güçlü bir araçtır. İkinci olarak, eko-feminist perspektiflerin siyaset teorilerine entegre edilmesi büyük önem taşır. Eko-feminizm, doğa ve toplumsal cinsiyet ilişkilerini, insan dışı varlıkların siyasal alanda nasıl dönüştürücü bir rol oynayabileceğini açıklayarak, güç ilişkilerinin çok boyutlu bir şekilde anlaşılmasına olanak sağlar (Wolfe, 2010). Eko-feminist bakış açısı, kadın bedeni, doğa ve insan dışı varlıklar arasındaki ilişkileri bir arada ele alırken, doğa ile kurduğumuz ilişkinin sosyal ve biyolojik etkilerini gözler önüne serer. İnsan dışı varlıkların, politik ilişkilerdeki yerinin değiştirilmesi, cinsiyet, toplum ve ekoloji gibi alanlarda daha eşitlikçi ve adil bir siyaset anlayışı doğurabilir. Üçüncü olarak, biopolitika kuramı, insan dışı varlıkların siyasal süreçlerdeki yerini anlamada önemli bir araç sunar. Michel Foucault'nun geliştirdiği biopolitika kavramı, devletin yalnızca insanlar üzerinde değil, doğa ve bedenler üzerinde de egemenlik kurduğu bir süreci tanımlar (Foucault, 2007).

Bu kavram, güç ve iktidarın, sadece insan etkileşimlerinden değil, ekolojik, biyolojik ve teknolojik süreçlerden de şekillendiğini ortaya koymaktadır. Özellikle, Karen Barad gibi düşünürler, fenomenolojik bir bakış açısıyla, doğa ve toplumsal yapılar arasındaki ilişkileri inceleyerek, biyolojik süreçlerin ve doğanın politik yapıları nasıl dönüştürebileceğini anlamamıza olanak tanımıştır. Son olarak, toplumsal yapılar ve politikal kararlar ile ilgili daha kapsayıcı bir bakış açısının benimsenmesi gereklidir. Bu bakış açısı, insan dışı varlıkların siyasetteki etkilerini dikkate alarak, politik düşünceyi ve uygulamaları daha dinamik, çok katmanlı ve eşitlikçi bir hale getirebilir. Yeni ontolojik yaklaşımlar, toplumsal yapıları yalnızca insanlar arasında değil, aynı zamanda doğa, biyolojik faktörler ve teknolojik unsurlar aracılığıyla şekillenen bir sistem olarak ele almaktadır ki; bu da toplumsal adalet, çevre politikaları ve eşitlikçi yönetimler için güçlü bir öneri sunar.

İnsan dışı varlıkların politik süreçlerdeki rolü, gelecekteki siyaset anlayışlarını dönüştürebilecektir. Donna Haraway'ın "insan dışı varlıklarla işbirliği yapma" önerisi, insan ve doğa arasındaki sınırları kaldırarak bu varlıkları da politikaya dahil eder. Bu perspektif, toplumsal yapıların sadece insanlar tarafından değil, doğa, biyolojik varlıklar ve teknolojiler tarafından da şekillendirildiğini kabul etmektedir. Bu anlayışın siyasete entegre edilmesi, politik yapıları yalnızca insan davranışlarıyla sınırlamayan, çok katmanlı bir yapıyı anlamamıza olanak tanır. Politik aktörlerin tanımının genişletilmesi, toplumsal ve biyolojik etkileşimlerin siyasal süreçlerdeki yerini belirleyerek, daha eşitlikçi ve sürdürülebilir bir siyaset anlayışına yol açabilecektir. İnsan dışı varlıkların siyasal süreçlere katılması, yeni ontolojilerin politik düşünceye entegrasyonu için de önemli bir adım sunacaktır.

KAYNAKÇA

- Atay Hakan. "Thoughtcraft: A Matter of Life and Death in Poe and Lovecraft." *Posseible* 12.1. 2023.88-99.
- Braidotti, Rosi. "Transposing Life." *Thamyris/Intersecting: Place, Sex & Race* 25.1. 2012.
- Campbell, Norah, Stephen Dunne, and Paul Dylan-Ennis. "Graham Harman, immaterialism: Objects and social theory." *Theory, Culture & Society* 36.3. 2019. 121-137.
- Castro, Edgardo. "Derecho y vida: un contrapunto entre Michel Foucault y Giorgio Agamben." *Tópicos* 41. 2021. 19-42.
- Clarke, Bruce. "Rethinking Gaia: Stengers, Latour, Margulis." *Theory, Culture & Society* 34.4. 2017. 3-26.
- Coombs, Nathan. "Speculative Justice: Quentin Meillassoux and Politics." *Theory & Event* 17.4 .2014..
- Dannreuther, Roland. "Oil, materiality and International Relations." International Relations, 2024.
- DeFazio, Kimberly. "Something Has Happened to Ontology: Contingency, Immanence and Conatus." *Spinoza, New Materialism and the Contemporary*. New York: Palgrave Macmillan US, 2025. 47-97.
- Diener, Samuel. "3 New Materialisms." *The Year's Work in Critical and Cultural Theory* 28.1.2020. 44-65.
- Elder-Vass, Dave. "Social entities and the basis of their powers." *Rethinking the individualism-holism debate: Essays in the philosophy of social science*, 2014. 39-53.
- Ercan, Damla. "Schmitt'in 'Olağanüstü Hal'i ile Agamben'in 'İstisna Hali': Karşılaştırmalı bir değerlendirme." *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi* 11.2. 2021. 1395-1415.
- Genel, Katia, and Craig Carson. "The question of biopower: Foucault and Agamben." *Rethinking Marxism*. Routledge, 2023. 43-62.
- Gratton, Peter. *Speculative realism: Problems and prospects*. Bloomsbury Publishing, 2014.

- Güler, Öner. "Yeni Ontolojik Arayışlar ve Nesne Yönelimli Ontoloji: Graham Harman'ın Perspektifi." *Beytulhikme: An International Journal of Philosophy* 15.1. 2025.
- Güloğlu, Mehmet Fatih. "Ferraris' ten Giddens'a: Yeni Gerçekçiliğin İnşacılığa Evrimi." *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 68.2021. 346-358.
- Harman, Graham. "Concerning the COVID-19 Event." *Philosophy Today* 64.4, 2020. 845-849
- Harman, Graham. *Object-oriented ontology: A new theory of everything*. Penguin UK, 2018.
- Harman, Graham. *Quentin Meillassoux: Philosophy in the making*. Edinburgh University Press, 2015.
- Haugaard, Mark. "Foucault and power: A critique and retheorization." *Critical Review* 34.3-4.2022. 341-371.
- Jagodzinski, Jan. "Speculating on Speculative Fiction." *JCT (Online)* 40.1.,2025, 74-78.
- Jensen, Casper Bruun, et al. "New ontologies? Reflections on some recent 'turns' in STS, anthropology and philosophy." *Social Anthropology/Anthropologie Sociale* 25.4. 2017. 525-545.
- Johns, Charlie. *15 Years of Speculative Realism: 2007–2022*. John Hunt Publishing, 2024.
- Jonathan. "Life/Force: Novelty and New Materialism in Jane Bennett's Vibrant Matter." *SubStance* 48.2 ,2019, 3-22.
- Latour, Bruno. *Riassemblare il sociale: Actor-Network theory*. Mimesis, 2022.
- Lehman, Robert S. "Toward a Speculative Realism." *Theory & Event* 11.1, 2008.
- Matthewman, Steve. *Technology and social theory*. Bloomsbury Publishing, 2017.
- McGee, Kyle. Bruno Latour. *The normativity of networks*. Routledge, 2014.
- Means, Alexander J. "Foucault, biopolitics, and the critique of state reason." *Educational Philosophy and Theory* 54.12. 2022. 1968-1969.
- Meillassoux, Quentin. "Dialectique Spéculative ET Spéculation." *Rivista di Estetica* 86: *Speculative Thinking* 86. 2024. 65.
- Morton, Timothy. *Hyperobjects: Philosophy and Ecology after the End of the World*. U of Minnesota Press, 2013.

- Olkowski, Dorothea. *Postmodern philosophy and the scientific turn*. Indiana University Press, 2012.
- Parsa, Mehdi. "Speculative vs. Transcendental: a Deleuzian Response to Meillassoux." *LaDeleuziana—una rivista che desidera*. Modena 11. 2020.
- Peksoy, Emrah. "İnsan-sonrasından insan-dışına nesneler ve insanlar." *RumeliDe Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 30. 2022. 1382-1395.
- Pignarre, Philippe. *Latour-Stengers: an entangled flight*. John Wiley & Sons, 2023.
- Portschy, Jürgen. "Biopolitics of time in Foucault and Agamben." *Debating Biopolitics*. Edward Elgar Publishing, 2022. 86-108.
- Priest, Graham, and Markus Gabriel. *Everything and nothing*. John Wiley & Sons, 2022.
- Roffe, Jon. "Time and ground: A critique of Meillassoux's speculative realism." *Angelaki* 17.1. 2012. 57-67.
- Roslender, Robin. *The Routledge companion to critical accounting*. Routledge, 2017.
- Sağır, Adem, and Pınar Memiş Sağır. "Avangard Bir Mabed Olarak Çamlıca Camisi'nin Aktör Ağ Teorisi Bağlamında Çerçevelemesi." *OPUS International Journal of Society Researches* 18.44, 2021. 8333-8361.
- Young, Niki. "On correlationism and the philosophy of (human) access: Meillassoux and Harman." *Open Philosophy* 3.1. 2020. 42-52.
- Zalloua, Zahi. "On Meillassoux's 'Transparent Cage': Speculative Realism and Its Discontents." *symplokē* 23.1-2. 2015. 393-409.
- Zembylas, Michalinos, and Vivienne Bozalek. "A critical engagement with the social and political consequences of human rights: The contribution of the affective turn and posthumanism." *Acta Academica* 46.4, 2014. 29-47.